

АНОТАЦІЯ

Поночовна О. В. Організаційно-економічні засади забезпечення прибутковості аграрних підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»). – Полтавський державний аграрний університет Міністерства освіти і науки України, Полтава, 2026.

Дисертаційна робота присвячена комплексному теоретичному узагальненню, методичному обґрунтуванню та практичній розробці організаційно-економічних засад забезпечення та підвищення прибутковості аграрних підприємств в умовах сучасних викликів функціонування аграрного сектору економіки України. Дослідження спрямоване на вирішення актуальної проблеми посилення економічної ефективності та фінансово-економічної стійкості аграрних підприємств через раціональне використання їхнього потенціалу, оптимізацію виробничої структури, впровадження механізмів забезпечення стійкого фінансового результату та формування умов для сталого розвитку в умовах економічної нестабільності, геополітичних ризиків та кліматичних змін.

У першому розділі проведено теоретичне узагальнення сутності прибутку та прибутковості як ключових категорій економіки аграрного сектору. Сформульовано авторські трактування цих понять з урахуванням специфіки аграрного виробництва: прибуток визначено як абсолютний фінансовий результат, що перевищує витрати та слугує джерелом для інвестиційного забезпечення, технічного переоснащення, інноваційного розвитку та формування державного бюджету; прибутковість розглянуто як відносний показник економічної ефективності використання ресурсів у виробничих процесах, що забезпечує адаптацію підприємств до ринкових умов, сприяє конкурентоспроможності та економічній безпеці. Виокремлено функції

прибутку в аграрних підприємствах: облікову (відображення ефективності господарської діяльності), розподільчу (формування доходів бюджетів та внутрішнього розвитку) та стимулюючу (мотивація персоналу, впровадження інновацій). Ці функції адаптовано до особливостей аграрного виробництва, де вони допомагають долати виклики, такі як деградація ґрунтів, енергетичні кризи та логістичні бар'єри.

Запропоновано порядок дій для використання когнітивного моделювання взаємопов'язаних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на прибутковість аграрних підприємств та інтегрують етапи: визначення об'єкта, збір даних, аналіз залежностей, виявлення тенденцій та формування рекомендацій. Це передбачає мінімальне втручання у систему господарювання з метою сталого розвитку підприємства. Класифіковано фактори впливу на прибутковість: зовнішні (ринкові, екологічні, логістичні) та внутрішні (ресурсні, управлінські, технологічні). Визначено активні фактори-важелі й пасивні фактори-індикатори, що впливають на прибутковість аграрних підприємств. Сформовано результати сценарного аналізу, які отримані за допомогою функцій матричного множення «МУМНОЖ». Запропоновано матричний інструментарій аналізу шляхів забезпечення і підвищення прибутковості аграрних підприємств.

У другому розділі здійснено емпіричний аналіз рівня ресурсного забезпечення виробничих процесів аграрних підприємств Полтавської області на основі статистичних даних за 2017–2024 роки. Виявлено тенденції скорочення посівних площ зернових культур, поголів'я тварин, енергетичних потужностей та старіння машинно-тракторного парку, що обмежує потенціал зростання прибутковості. Встановлено деяке зростання прибутковості продукції сільського господарства Полтавської області незважаючи на збільшення витрат на її виробничу реалізацію. Проведено аналіз структури операційних витрат та виробничої собівартості з деталізацією за статтями (оплата праці, матеріальні витрати, амортизація), що дозволило ідентифікувати структурні зрушення та резерви оптимізації. Розрахований комплексний показник фінансової та

економічної безпеки аграрних підприємств регіону в динаміці знижується, що підвищує ризики втрати фінансової стабільності підприємств у сільському господарстві.

Розроблено та практично реалізовано систему моделювання виробничої діяльності з використанням панельних даних з фіксованими ефектами в середовищі Microsoft Excel. Система включає повний цикл: структурування даних, розрахунок середніх значень, внутрішньогрупових відхилень, консистентних оцінок коефіцієнтів та індивідуальних ефектів, що забезпечує точне ранжування підприємств за неспостережуваною гетерогенністю та виявлення специфічних внутрішніх факторів економічної ефективності. Оцінено індивідуальні ефекти досліджуваних аграрних підприємств, де лідерами виявилися ТОВ «Савинці», СТОВ «Вітчизна» та ВСК «Злагода».

У третьому розділі розроблено методику прогнозування показників прибутковості на основі функцій TREND та регресійних рівнянь з комбінацією панельних даних. Методика передбачає нормалізацію показників, групування факторів (операційні витрати, вартість основних засобів) та розрахунок прогнозних значень чистого доходу, операційних витрат та індивідуальних ефектів на 2026–2028 роки. Прогноз демонструє позитивну тенденцію зростання чистого доходу для всіх підприємств, з найвищими темпами для лідерів, що підтверджує потенціал посилення фінансово-економічної стійкості, конкурентоспроможності та сталого розвитку в умовах нестабільності.

Реалізовано економіко-математичні моделі оптимізації виробничої структури та витрат за допомогою інструменту Solver у Microsoft Excel. Моделі враховують ресурсні обмеження, агротехнічні норми сівозміни, альтернативні критерії (мінімізація собівартості або максимізація прибутку) та динаміку посівних площ, врожайності й рентабельності культур. Практична оптимізація для ВСК «Злагода» та СТОВ «Вітчизна» показала зниження собівартості, зменшення збитків та зростання прибутку з одночасним збереженням родючості ґрунтів через раціональний перерозподіл площ під виснажливі культури.

Розроблено комплекс організаційно-економічних заходів підвищення прибутковості, класифікованих за напрямками: стратегічне управління (диверсифікація виробництва, планування на основі прогнозів), оптимізація ресурсів (модернізація виробництва, точне землеробство з використанням GPS та дронів), вдосконалення збуту (ERP-системи для логістики та управління ланцюгами постачань), впровадження інновацій (когнітивне моделювання, автоматизація) та моніторинг ефективності (система KPI, dashboards у Power BI). Заходи диференційовано з урахуванням індивідуальних ефектів підприємств, що забезпечує економічну безпеку, зниження ризиків та інвестиційне забезпечення модернізації виробництва. Запропоновано резерви підвищення прибутковості: оптимізацію витрат, диверсифікацію каналів збуту, уникнення логістичних втрат, покращення управління персоналом та впровадження цифрових технологій, що сприяють сталому розвитку та конкурентоспроможності.

Практичне значення одержаних результатів підтверджено впровадженням рекомендацій щодо забезпечення прибутковості, виробничих процесів та моніторингу у діяльність ВСК «Злагода», ПП «Імені Калашника» та ДП ДГ «Степне» Полтавського району Полтавської області (довідки про впровадження), а також використанням у навчальному процесі Полтавського державного аграрного університету під час викладання дисциплін «Економіка підприємства», «Економіка і організація аграрного бізнесу».

Ключові слова: аграрний сектор, аграрні підприємства, прибутковість, економічна ефективність, потенціал, механізми забезпечення, виробничі процеси, модернізація виробництва, моніторинг, стратегічне управління, економічна безпека, фінансово-економічна стійкість, конкурентоспроможність, інвестиційне забезпечення, сталий розвиток.

ABSTRACT

Ponochovna O. V. Organizational and economic principles for ensuring the profitability of agricultural enterprises. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 «Economics» (field of knowledge 05 «Social and Behavioural Sciences»). – Poltava State Agrarian University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Poltava, 2026.

The dissertation is dedicated to a comprehensive theoretical generalization, methodological substantiation, and practical development of the organizational-economic foundations for ensuring and increasing the profitability of agrarian enterprises amid the modern challenges facing Ukraine's agrarian sector. The research addresses the critical issue of enhancing the economic efficiency and financial-economic stability of agrarian enterprises through the rational utilization of their potential, optimization of production structure, implementation of mechanisms to secure sustainable financial results, and creation of conditions for sustainable development in an environment of economic instability, geopolitical risks, and climate change.

In the first chapter, a theoretical generalization of the essence of profit and profitability as key categories of the agrarian sector economy is presented. Author's definitions of these concepts are formulated, taking into account the specifics of agrarian production: profit is defined as an absolute financial result that exceeds costs and serves as a source for investment support, technical re-equipment, innovative development, and formation of the state budget; profitability is viewed as a relative indicator of the economic efficiency of resource use in production processes, enabling enterprises to adapt to market conditions, enhance competitiveness, and ensure economic security. The functions of profit in agrarian enterprises are identified: accounting (reflecting the efficiency of economic activity), distributive (forming

incomes for budgets and internal development), and stimulating (motivating personnel and promoting innovation implementation). These functions are adapted to the peculiarities of agrarian production, where they help address challenges such as soil degradation, energy crises, and logistical barriers.

A procedure is proposed for applying cognitive modeling to interconnected factors of the internal and external environment that influence the profitability of agrarian enterprises. The procedure integrates the following stages: defining the object, data collection, dependency analysis, trend identification, and formulation of recommendations. It emphasizes minimal intervention in the management system to support sustainable enterprise development. Factors affecting profitability are classified into external (market, ecological, logistical) and internal (resource, managerial, technological). Active leverage factors and passive indicator factors influencing profitability are distinguished. Scenario analysis results, obtained using the matrix multiplication function “MMULT”, are presented. A matrix-based toolkit is proposed for analyzing pathways to ensure and increase the profitability of agrarian enterprises.

In the second chapter, an empirical analysis of the resource provision level for production processes in agrarian enterprises of Poltava Oblast is conducted, based on statistical data for 2017–2024. Trends are identified, including reductions in sown areas for grain crops, livestock numbers, energy capacities, and aging of the machine-tractor fleet, all of which constrain profitability growth potential. Despite rising costs of production and sales, a moderate increase in the profitability of agricultural products in Poltava Oblast is observed. The structure of operating costs and production prime cost is analyzed in detail by items (labor costs, material costs, depreciation), revealing structural shifts and reserves for optimization. The comprehensive indicator of financial and economic security for regional agrarian enterprises shows a declining trend, increasing the risks of losing financial stability in the agricultural sector.

A system for modeling production activity using panel data with fixed effects in Microsoft Excel was developed and practically implemented. The system covers the

full cycle: data structuring, calculation of averages, within-group deviations, consistent coefficient estimates, and individual effects. This enables accurate ranking of enterprises by unobserved heterogeneity and identification of specific internal factors of economic efficiency. Individual effects for the studied agrarian enterprises were evaluated, with the leaders being LLC “Savyntsi”, Agricultural Enterprise “Vitchyzna”, and Production Cooperative “Zlahoda”.

In the third chapter, a methodology for forecasting profitability indicators is developed, based on the TREND function and regression equations combined with panel data. The methodology includes indicator normalization, factor grouping (operating costs, value of fixed assets), and calculation of forecast values for net income, operating costs, and individual effects for 2026–2028. The forecast demonstrates positive dynamics of net income growth across all enterprises, with the highest rates among leaders, confirming the potential to strengthen financial-economic stability, competitiveness, and sustainable development amid instability.

Economic-mathematical models for optimizing production structure and costs were implemented using the Solver tool in Microsoft Excel. The models account for resource constraints, agrotechnical crop rotation norms, alternative criteria (cost minimization or profit maximization), and dynamics of sown areas, yields, and crop profitability. Practical optimization for Production Cooperative “Zlahoda” and Agricultural Enterprise “Vitchyzna” resulted in reduced prime cost, lower losses, higher profit, and preserved soil fertility through rational redistribution of areas under exhaustive crops.

A comprehensive set of organizational-economic measures to increase profitability was developed and classified by direction: strategic management (production diversification, forecast-based planning), resource optimization (production modernization, precision farming using GPS and drones), sales improvement (ERP systems for logistics and supply chain management), innovation implementation (cognitive modeling, automation), and performance monitoring (KPI system, Power BI dashboards). The measures are differentiated according to

enterprises' individual effects, ensuring economic security, risk reduction, and investment support for production modernization. Reserves for profitability improvement are proposed: cost optimization, sales channel diversification, avoidance of logistical losses, enhanced personnel management, and adoption of digital technologies—all contributing to sustainable development and competitiveness.

The practical value of the results is confirmed by the implementation of recommendations on profitability assurance, production processes, and monitoring in the operations of Production Cooperative “Zlahoda”, Private Enterprise “Named after Kalashnyk”, and State Enterprise Experimental Farm “Stepne” in Poltava District of Poltava Oblast (implementation certificates provided), as well as their use in the educational process at Poltava State Agrarian University for teaching the disciplines “Enterprise Economics” and “Economics and Organization of Agrarian Business”.

Keywords: agricultural sector, agricultural enterprises, profitability, economic efficiency, potential, ensuring mechanisms, production processes, production modernization, monitoring, strategic management, economic security, financial-economic stability, competitiveness, investment support, sustainable development.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України, а також у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз

1. Ponochovna O., Piliavskiy V., Makarenko P. Assessing the Reviving Risks while using the Manufacturing Resource Planning System at Agribusiness Enterprises. *Proceedings of 15th International Conference «ICT in Education, Research, and Industrial Applications 2019» (ICTERI 2019). Volume III: PhD Symposium*. Kherson, Ukraine, June 12 - 15, 2019. pp. 11-20. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2403/paper2.pdf>. **(Scopus)**. (Особистий внесок автора: адаптовано метод оцінки ризиків відновлення, як чинника прибутковості, для простих глобальних ланцюгів фінансово-виробничих відносин аграрних підприємств, 0,49/0,12 друк. арк.).

2. Pysarenko V., Ponochovna O., Bahorka M., Voronyansky V. Data-Centric Formation of Marketing Logistic Business Model of Vegetable Market Due to Zonal Specialization. *Data-Centric Business and Applications. Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*. 2020. Vol. 42. pp. 23-49. DOI: 10.1007/978-3-030-35649-1_2. **(Scopus)**. (Особистий внесок автора: виконано аналіз та прогнозування регіональних диспропорцій виробництва і споживання, 1,13/0,25 друк. арк.).

3. Makarenko P., Makarenko Y., Mogilat M., Neklesa A., Ponochovna O. Cognitive modeling of the consumer market: sensitivity and scenario analysis. *2020 IEEE 11th International Conference on Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT)*. Kyiv, Ukraine. 2020. pp. 230-235. DOI: 10.1109/DESSERT50317.2020.9125046. **(Scopus, Web of Science Core Collection)**. (Особистий внесок автора: проведено адаптацію та застосування методів когнітивного моделювання для аналізу ринкового середовища аграрних підприємств, 0,55/0,1 друк. арк.).

4. Поночовна О. В. Економетричний підхід до аналізу динаміки та факторів прибутковості аграрних підприємств Полтавської області у період нестабільності. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія:

«Економічні науки». 2025. № 10. DOI: 10.25313/2520-2294-2025-10-11478. (0,63 друк. арк.).

5. Поночовна О. В. Рівень ресурсного потенціалу та ефективність його використання в аграрних підприємствах Полтавської області: аналіз тенденцій та рекомендації. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2025. № 4. С. 81–84. DOI: 10.36887/2415-8453-2025-4-15 (0,49 друк. арк.).

6. Поночовна О. В. Організаційно-економічні аспекти управління витратами як фактор забезпечення прибутковості аграрних підприємств (на прикладі Полтавської області). *Економіка та суспільство*. 2025. № 81. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-81-6 (0,66 друк. арк.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Поночовна О. В. Використання технологій Data Mining при формуванні стратегії забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств. *Матеріали XV щорічного міждисциплінарного семінару «Студентські роботи за науковою тематикою кафедри інформаційних систем та технологій»*. Полтава: ПДАА, 15 листопада 2018 р. С. 34-36. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/5447> (0,1 друк. арк.).

8. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Сутнісна характеристика дефініцій «прибуток» і «прибутковість» сільськогосподарських підприємств. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Наукове забезпечення економічного розвитку, правового регулювання і управління в агропромисловому комплексі»* (м. Полтава, 29 березня 2019 року). Полтава: ПДАА, 2019. С. 140-143. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/5444> (Особистий внесок автора: проведено аналіз дефініцій «прибуток» і «прибутковість», 0,16/0,08 друк. арк.).

9. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Адаптація функцій Matlab для виконання етапів когнітивного моделювання споживчого ринку. *Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління: матеріали десятої міжнародної науково-технічної конференції*. 9-

10 квітня 2020 року. Баку: ВА ЗС АР; Харків: НТУ «ХП»; Харків: ДП «ПДПРОНДІАВІАПРОМ»; Жиліна: УМЖ, 2020. С. 23. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/8991> (Особистий внесок автора: адаптовано окремі функції Matlab для візуалізації етапів когнітивного моделювання споживчого ринку, 0,06/0,03 друк. арк.).

10. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Використання апарату когнітивного моделювання у MS Excel. *Проблеми інформатизації: матеріали восьмої міжнародної науково-технічної конференції*, Т.1, 26-27 листопада 2020 року. Черкаси: ЧДТУ, Харків: НТУ «ХП», Баку: ВА ЗС АР, Бельсько-Бяла: УТіГН, Харків: ДП «ПД ПКНДІ АП», 2020. С. 24. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/8993> (Особистий внесок автора: обґрунтовано можливості застосування вбудованих інструментів MS Excel для побудови когнітивних карт, 0,04/0,02 друк. арк.).

11. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Використання засобів візуалізації на етапах когнітивного моделювання ринку аграрної продукції. *Актуальні проблеми розвитку сучасної науки: матеріали XVI Всеукр. наук-практ. конф.* (м. Полтава, 3 червня 2021 р.). Полтава: Сімон, 2021. С. 142-145. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/10892> (Особистий внесок автора: проаналізовано інструменти візуалізації графів у процесі когнітивного моделювання ринку аграрної продукції, 0,12/0,06 друк. арк.).

12. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Інформаційні технології для моделювання виробничої структури і витрат сільськогосподарських підприємств. *Проблеми використання інформаційних технологій в освіті, науці та промисловості: мат. XVI міжнар. конф.* (15 грудня 2021 р., м. Дніпро). Дніпро: НТУ «ДП», 2022. С. 152-154. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/14169> (Особистий внесок автора: розроблено структуру інформаційних технологій для оцінки витратної частини виробничої структури аграрних підприємств, 0,12/0,06 друк. арк.).

13. Семенкова А. О., Поночовна О. В. Товарна політика підприємства і методи її формування. *Наукове забезпечення міжнародних економічних відносин*

та соціально-економічного розвитку в аграрній і суміжних сферах в умовах глобалізації та військового стану в Україні: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. 30 листопада 2022 р. Полтава: ПДАУ, 2022. С. 71-72. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/13693> (Особистий внесок автора: охарактеризовано окремі методи формування асортиментної політики в товарній стратегії підприємства, 0,08/0,04 друк. арк.).

14. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Алгоритм дослідження впливу збутової діяльності і зовнішнього середовища на прибутковість аграрних підприємств. Матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку сучасної науки» (м. Полтава, 8 червня 2023 р.). Полтава: Сімон, 2023. С. 124-126. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/15121> (Особистий внесок автора: сформовано алгоритм оцінки впливу зовнішнього середовища на прибутковість аграрних підприємств, 0,1/0,05 друк. арк.).

15. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Оцінювання рівня виробничого ресурсозабезпечення і ефективності його використання в аграрних підприємствах. Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу Полтавського державного аграрного університету за результатами науково-дослідної роботи 2021-2022 років (м. Полтава, 17-18 травня 2023 року). Полтава: РВВ ПДАУ, 2023. С. 69-71. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/15122> (Особистий внесок автора: запропоновано показники оцінювання ефективності використання виробничих ресурсів в аграрних підприємствах, 0,1/0,05 друк. арк.).

16. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Аналіз засобів розробки навчальних тестів спеціальностей 051 Економіка та 292 Міжнародні економічні відносини для їх імпорту на платформу дистанційного навчання MOODLE. Матеріали 54-ї науково-методичної конференції викладачів і аспірантів «Вища освіта в контексті глобальних викликів». (22-23 лютого 2023. м. Полтава). Полтава: ПДАУ, 2023. С. 48-50. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/20480>

(Особистий внесок автора: досліджено технічні аспекти імпорту розроблених тестів на платформу дистанційного навчання MOODLE, 0,18/0,09 друк. арк.).

17. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Викладання навчальних дисциплін спеціальності 051 Економіка в дистанційному форматі. *Актуальні питання забезпечення якості вищої освіти: матеріали 55-ї науково-методичної конференції викладачів і аспірантів.* (21 – 22 лютого 2024, м. Полтава). Полтава: ПДАУ, 2024. С. 67-68. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/20481> *(Особистий внесок автора: узагальнено досвід дистанційного викладання окремих тем дисциплін спеціальності 051 Економіка, 0,08/0,04 друк. арк.).*

18. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Вплив відносин власності на прибутковість аграрних підприємств: динаміка розвитку фермерських господарств Полтавської області. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу Полтавського державного аграрного університету за підсумками науково-практичних досліджень в 2023 році* (м. Полтава, 14-15 травня 2024 року). Полтава: РВВ ПДАУ, 2024. С. 55-56. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/20482> *(Особистий внесок автора: проаналізовано динаміку розвитку фермерських господарств Полтавської області з позиції впливу відносин власності на прибутковість, 0,1/0,05 друк. арк.).*

19. Поночовна О., Ковальська Т. Забезпечення прибутковості в агропродовольчій сфері як елемент безпекової парадигми розвитку підприємства. *Стратегічний менеджмент агропродовольчої сфери в умовах глобалізації економіки: безпека, інновації, лідерство: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 27 вересня 2024 р.* Полтава: ПДАУ, 2024. С. 173-176. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/20476> *(Особистий внесок автора: обґрунтовано роль прибутковості як складової безпекової парадигми розвитку аграрних підприємств, 0,12/0,06 друк. арк.).*

20. Макаренко П. М., Поночовна О. В. Використання інтерактивних платформ для викладання дисципліни «Міжнародна економіка»: нові підходи до організації освітнього процесу. *Інноваційні підходи в освіті: інтеграція*

технологій, науки та практики у підготовці фахівців: матеріали 56-ї науково-методичної конференції викладачів і аспірантів. (19-20 лютого 2025. м. Полтава). Полтава: ПДАУ, 2025. С. 59-60. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/20483> (Особистий внесок автора: запропоновано окремі інтерактивні платформи для організації практичних занять з дисципліни «Міжнародна економіка», 0,08/0,04 друк. арк.).

21. Kovalska T., Ponochovna O. Methods of assessing the profitability of agricultural enterprises in the context of sustainable development. *Planning and Ensuring Sustainable Development of Socio-Economic Systems. Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* (18 December 2025, Poznan) Poznan, WSHIU University of Applied Sciences, Part 2. 2025, P. 70-71. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/20478> (Особистий внесок автора: розроблено окремі методики оцінки прибутковості аграрних підприємств з урахуванням принципів сталого розвитку, 0,08/0,04 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО - МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	27
1.1. Сутнісна характеристика прибутку і прибутковості підприємства	27
1.2. Фактори впливу середовища на прибутковість аграрних підприємств....	34
1.3. Методичний інструментарій аналізу та опитізації продуктивності аграрних підприємств.....	49
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СТАНУ ПРИБУТКОВОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	66
2.1. Рівень ресурсо-забезпечення виробництва аграрних підприємств	66
2.2. Економічні результати господарювання та фінансова безпека аграрних підприємств	86
2.3. Оцінка індивідуальних ефектів аграрних підприємств	106
Висновки до розділу 2	118
РОЗДІЛ 3. ОБГРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ТА РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	120
3.1. Прогнозування показників прибутковості та індивідуальних ефектів аграрних підприємств.....	120
3.2. Оптимізація виробничої структури і витрат аграрних підприємств.....	129
3.3. Організаційно-економічні заходи підвищення прибутковості аграрних підприємств	138
Висновки до розділу 3	150
ВИСНОВКИ.....	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	157
ДОДАТКИ.....	173

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Аграрний сектор України відіграє провідну роль у підтримці національної економіки, сприяючи забезпеченню продовольства, валютним надходженням від експорту та створенню робочих місць. У контексті геополітичних потрясінь та екологічних трансформацій посилення прибутковості аграрних підприємств стає запорукою їхньої фінансово-економічної стійкості, економічної ефективності та внеску в сталий розвиток аграрного сектору і глобальну стабільність.

Сучасні аграрні підприємства опиняються під впливом зовнішніх факторів, як-от нестабільність глобальних ринків, посилення суперництва, бар'єри в логістиці через збройний конфлікт та наслідки кліматичних зрушень, а також внутрішніх викликів, зокрема обмеженого інвестиційного забезпечення, виснаження ґрунтів і недостатньої модернізації виробництва. Ці аспекти вимагають формування механізмів забезпечення організаційно-економічних інструментів сталого отримання прибутків і прибутковості, що допомагає підприємствам пристосовуватися до динамічного оточення, раціонально використовувати потенціал, вкладатися в нововведення, оптимізувати виробничі процеси та зміцнювати конкурентоспроможність.

Прибуток і прибутковість формуються під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування підприємства. Вони досягають максимуму за умов забезпечення вищих цін реалізації, що відображають відповідні ринкові відносини між виробником і споживачами та менші витрати на товарну продукцію від суспільно-необхідного рівня.

Тематика прибутковості неоднозначна і багатогранна і привертає увагу іноземних та вітчизняних дослідників економіки. Ринковим відносинам і отриманню прибутку та прибутковості присвятили праці класики економічної теорії А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, Й. Шумпетер, Ф. Х. Найт, Е. Дж. Долан, Д. Е. Ліндсей і багато інших.

В Україні вагомий внесок в теорію і практику прибутковості аграрних підприємств в умовах їх ринкової трансформації внесли В. Г. Андрійчук, М. В. Зубець, Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, М. Я. Дем'яненко, П. І. Гайдуцький, В. Я. Месель-Веселяк, Б. Й. Пасхавер та інші.

Погляди науковців щодо діяльності аграрних підприємств та підходи до різних аспектів їх формування й ефективної діяльності опубліковані в працях Т. А. Власенко, Т. П. Гудзь, П. М. Макаренко, В. Ю. Медвідь, І. Г. Миколенко, Л. Л. Мельник, А. С. Олійник та інших.

Наукові здобутки вчених і практиків надзвичайно важливі та заслуговують на увагу та стали підґрунтям наших досліджень. Наразі потребують вивчення, узагальнення і критичного осмислення питання сутності прибутку і прибутковості, забезпечення зростання їх у аграрних підприємствах, що є вирішальним для їхньої економічної безпеки, фінансово-економічної стійкості та сталого розвитку, оскільки дає можливість спрямовувати ресурси на оновлення, збільшення обсягів і поліпшення стандартів продукції. Подальше вивчення прибутковості допомагає виявити можливості для зменшення витрат, їх оптимізації та пристосування до зовнішніх умов, що в довгостроковій перспективі підтримує входження українського аграрного бізнесу до європейських мереж і підвищення його конкурентоспроможності на світовій арені.

Отже, вирішення концептуальних науково-практичних засад забезпечення сталої та зростаючої прибутковості аграрних підприємств з урахуванням стратегічного управління, моніторингу та механізмів забезпечення економічної ефективності обумовлює актуальність та практичну значимість проблеми, посилює їхні ринкові позиції, роль і адаптивність в умовах європейської інтеграції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до науково-дослідних тем Полтавського державного аграрного університету: «Розробити теоретико-методологічні, науково-методичні і практичні засади розвитку виробничо-господарської, фінансово-

економічної і соціальної діяльності та процесів ресурсо-енергозбереження і управління (менеджменту) підприємств з виробництва і переробки аграрної продукції в умовах ринку» (номер державної реєстрації 0117U003097); «Формування та розвиток територіальних соціально-економічних систем» (номер державної реєстрації 0122U201708). В межах вказаних тем авторкою досліджено теоретико-методичні та прикладні засади забезпечення прибутковості аграрних підприємств.

Метою дослідження є теоретичне узагальнення, методичне обґрунтування та практична розробка організаційно-економічних засад забезпечення та підвищення прибутковості аграрних підприємств в ринковому середовищі з урахуванням стратегічного управління, моніторингу та механізмів забезпечення економічної ефективності.

Досягнення поставленої мети обумовило вирішення наступних *завдань*:

- узагальнити сутнісну характеристику прибутку і прибутковості підприємства;
- визначити активні і пасивні важелі впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на прибутковість аграрних підприємств;
- надати методичний інструментарій аналізу та оптимізації прибутковості аграрних підприємств;
- виявити рівень ресурсного забезпечення виробництва аграрних підприємств;
- здійснити аналіз економічних результатів виробничої діяльності та фінансової безпеки підприємств сільського господарства;
- оцінити індивідуальні ефекти досліджуваних аграрних підприємств;
- розробити прогнозні значення факторів прибутковості й індивідуальних ефектів аграрних підприємств;
- оптимізувати виробничу структуру і витрати аграрних підприємств;
- сформулювати організаційно-економічні заходи зростання прибутковості аграрних підприємств.

Об'єктом дослідження є процеси формування та забезпечення прибутковості аграрних підприємств.

Предметом дослідження виступають теоретичні, методичні та прикладні аспекти організаційно-економічних засад забезпечення прибутковості аграрних підприємств.

Методи дослідження. У процесі підготовки дисертаційної роботи, присвяченої організаційно-економічним засадам забезпечення прибутковості аграрних підприємств, застосовано комплекс методів, адаптованих до специфіки аграрного сектору. Ці методи дозволили не лише теоретично узагальнити ключові економічні категорії, але й провести емпіричний аналіз на основі реальних даних з Полтавської області, а також розробити практичні рекомендації для оптимізації діяльності підприємств. Зокрема, аналіз і синтез використовувалися для розбору сутнісних характеристик прибутку та прибутковості, включаючи морфологічний і понятійний підходи до дефініцій, що забезпечило глибоке розуміння їхньої ролі як джерела розвитку аграрних підприємств. Узагальнення застосовувалося при систематизації наукових підходів до функцій прибутку (облікова, розподільча, стимулююча) та класифікації факторів впливу, таких як зовнішнє середовище та збутова діяльність, з опорою на літературні джерела.

Системний підхід став основою для оцінки ресурсного потенціалу, включаючи земельні ресурси, енергозабезпечення та технічну оснащеність, де аналіз динаміки показників (наприклад, навантаження на земельні ресурси та наявність техніки) виявив тенденції скорочення потужностей і необхідність раціонального використання. Моделювання, як ключовий інструмент, реалізовано через панельні дані для оцінки індивідуальних ефектів виробничої діяльності, з використанням функцій Microsoft Excel для розрахунку середніх значень, відхилень та консистентних оцінок, що дозволило прогнозувати показники на 2026–2028 роки. Крім того, економіко-математичні моделі оптимізації, впроваджені за допомогою Solver, забезпечили розрахунок

оптимальної структури посівних площ та витрат, демонструючи потенціал зниження собівартості та зростання прибутку.

Статистичний аналіз охопив обробку даних з щорічників, включаючи розрахунок коефіцієнтів кореляції та регресійних рівнянь для залежностей між чистим доходом, операційними витратами та вартістю основних засобів. Графічний метод полегшив візуалізацію результатів, таких як діаграми індивідуальних ефектів та прогнозних тенденцій, сприяючи кращому сприйняттю взаємозв'язків. Прогнозування, базоване на функції TREND та регресійних функціях, забезпечило оцінку майбутніх значень факторів і показників, підкреслюючи позитивну динаміку для лідерів серед підприємств.

Емпіричну та інформаційну базу дослідження склали офіційні статистичні видання, зокрема щорічники Полтавської області та України від Державної служби статистики, фінансові звіти аграрних підприємств регіону, наукові публікації вітчизняних і закордонних авторів у журналах та монографіях, а також аналітичні матеріали з доступних онлайн джерел, таких як репозиторії університетів та спеціалізовані сайти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні та методичному забезпеченні організаційно-економічних засад підвищення прибутковості аграрних підприємств, а також у розробці прикладних інструментів для їхньої практичної реалізації:

вперше:

запропоновано порядок дій використання когнітивного моделювання взаємопов'язаних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на прибутковість аграрних підприємств та інтегрують етапи: визначення об'єкта, збір даних, аналіз залежностей, виявлення тенденцій та формування рекомендацій. Це передбачає мінімальне втручання у систему господарювання з метою сталого розвитку підприємства.

удосконалено:

методичні підходи до аналізу структури операційних витрат та виробничої собівартості аграрних підприємств з деталізацією за статтями витрат та

визначенням їх динаміки у часі, які на відміну від традиційних методів включають ідентифікацію структурних зрушень у співвідношенні витрат на оплату праці, прямих матеріальних витрат, амортизації та інших операційних витрат. Це забезпечує виявлення резервів оптимізації витрат та підвищення ефективності виробництва;

інструментарій для практичної реалізації моделей панельних даних з фіксованими ефектами в доступному середовищі Microsoft Excel, що охоплює повний цикл обробки даних: від структурування інформації за шаблоном до розрахунку середніх значень та фінальних індивідуальних ефектів з використанням вбудованих математичних і матричних функцій. Це дозволяє виявляти специфічні внутрішні фактори ефективності та формувати управлінські рішення на рівні окремих підприємств;

підходи до прогнозування показників прибутковості аграрних підприємств за допомогою функцій TREND та регресійних рівнянь, з визначенням прогнозних значень факторів та індивідуальних ефектів, які на відміну від традиційних методів включають комбінацію панельних даних з матрицями для розрахунку коефіцієнтів. Це дозволяє диференціювати прогнози для підприємств з різними рівнями ефективності;

економіко-математичні моделі оптимізації виробничої структури та витрат аграрних підприємств на базі інструменту Solver у Microsoft Excel, з урахуванням обмежень ресурсів та критеріїв максимізації прибутку чи мінімізації собівартості, які на відміну від стандартних моделей передбачають врахування динаміки посівних площ, врожайності та рентабельності культур. Це забезпечує виявлення резервів виробництва, зниження витрат праці й собівартості, зростання прибутку підприємств.

організаційно-економічні заходи підвищення прибутковості аграрних підприємств, які охоплюють впровадження систем точного землеробства та ERP для оптимізації ресурсів та логістики, що на відміну від наявних рекомендацій дозволяє підвищувати рентабельність продажів та чистий прибуток з

урахуванням індивідуальних ефектів і моніторингу ключових показників ефективності;

набули подальшого розвитку:

теоретичні положення щодо сутності прибутку та прибутковості аграрних підприємств, з урахуванням морфологічного та системного аналізу, що дозволило визначити прибутковість як стійку властивість господарюючого суб'єкта забезпечувати позитивний фінансовий результат. На відміну від попередніх трактувань, що розглядали її переважно як явище або стан, це передбачає виділення структурних елементів цієї властивості, визначення одиничних та інтегрованих показників для оцінки;

методичні засади аналізу та оптимізації прибутковості аграрних підприємств, з урахуванням системи інструментів (факторний, статистичний, горизонтальний та вертикальний аналіз) та їх адаптації до специфіки агровиробництва. На відміну від фрагментарного застосування традиційних методик, розвиток передбачає інтеграцію методів математичного програмування. Це забезпечує комплексне вирішення задач щодо максимізації фінансового результату та оптимального розподілу ресурсів.

аналітичні підходи до діагностики рівня використання виробничих ресурсів аграрних підприємств, з урахуванням комплексного аналізу динаміки землекористування (структура посівів, навантаження тваринництвом), організаційно-правових форм господарювання, трудового потенціалу (зайнятість, міграція) та технічної оснащеності (енергетичні потужності, стан парку). На відміну від часткових оцінок, розвиток передбачає виявлення системних дисбалансів: концентрації земель при одночасному відтоку трудових ресурсів та старінні машинно-тракторного парку, що обумовлює загрозу деградації ресурсної бази та формує ключові обмеження для підвищення прибутковості.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним здобувачем завершеним науковим дослідженням. Висновки дисертаційного дослідження та наукові положення, що становлять зміст

наукової новизни одержаних результатів, які виносяться на захист, отримані здобувачем особисто.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в дисертаційній роботі теоретичні і методичні положення та практичні пропозиції, висновки й узагальнення формують наукові засади вирішення проблеми організаційно-економічного забезпечення прибутковості аграрних підприємств. Одержані результати доведені до практичної реалізації та визначаються можливостями широкого використання. Зокрема, пропозиції щодо використання когнітивного моделювання взаємопов'язаних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на прибутковість аграрних підприємств; прогнозування показників прибутковості за допомогою функції TREND та регресійних рівнянь з використанням прогнозних значень факторів і індивідуальних ефектів; моделі оптимізації виробничої структури та витрат підприємства на базі інструменту Solver Microsoft Excel; комплексного підходу до модернізації виробництва та використання технологій точного землеробства на базі платформ AgroScout; системних заходів щодо збереження кваліфікованих кадрів; інформаційних ERP-систем (Enterprise Resource Planning), що інтегрують дані про продажі, запаси, постачальників, фінанси та виробництво в єдину інформаційну систему; інформаційних панелей управління (dashboards) у форматі Microsoft Power BI, Tableau запропоновано для впровадження і використання в діяльності аграрних підприємств Полтавської області: ВСК «Злагода» (довідка № 87 від 17.12.2025 року); ПП «Імені Калашника» (довідка № 37 від 20.01.2026 року); ДП ДГ «Степне» (довідка № 187/12 від 11.12.2025 року).

Основні теоретичні і практичні положення та методичні розробки одержані за результатами дослідження використовуються в освітньому процесі Полтавського державного аграрного університету при викладанні навчальних дисциплін «Економіка підприємства», «Економіка і організація аграрного бізнесу» (довідка від 29.12.2025 р. № 01-11/115).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи апробовані на 15 наукових конференціях та семінарах, зокрема, на міжнародних науково-практичних конференціях: «Наукове забезпечення економічного розвитку, правового регулювання і управління в агропромисловому комплексі» (м. Полтава, 29 березня 2019 р.); «Наукове забезпечення міжнародних економічних відносин та соціально-економічного розвитку в аграрній і суміжних сферах в умовах глобалізації та військового стану в Україні» (м. Полтава, 30 листопада 2022 р.); «Стратегічний менеджмент агропродовольчої сфери в умовах глобалізації економіки: безпека, інновації, лідерство» (м. Полтава, 27 вересня 2024 р.); «Planning and Ensuring Sustainable Development of Socio-Economic Systems» (Poznań, 18 грудня 2025 р.); міжнародних науково-технічних конференціях: «Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління» (Баку-Харків-Жиліна, 9-10 квітня 2020 р.); «Проблеми інформатизації» (Черкаси-Харків-Баку-Бельсько-Бяла, 26-27 листопада 2020 р.); «Проблеми використання інформаційних технологій в освіті, науці та промисловості» (м. Дніпро, 15 грудня 2021 р.); всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми розвитку сучасної науки» (м. Полтава, 3 червня 2021 р., 8 червня 2023 р.); науково-методичних конференціях: «Вища освіта в контексті глобальних викликів» (м. Полтава, 22-23 лютого 2023 р.); «Актуальні питання забезпечення якості вищої освіти» (м. Полтава, 21-22 лютого 2024 р.); «Інноваційні підходи в освіті: інтеграція технологій, науки та практики у підготовці фахівців» (м. Полтава, 19-20 лютого 2025 р.); наукових конференціях професорсько-викладацького складу Полтавського державного аграрного університету: за результатами науково-дослідної роботи 2021-2022 років (м. Полтава, 17-18 травня 2023 р.); за підсумками науково-практичних досліджень 2023 року (м. Полтава, 14-15 травня 2024 р.); щорічному міждисциплінарному семінарі «Студентські роботи за науковою тематикою кафедри інформаційних систем та технологій» (м. Полтава, 15 листопада 2018 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковано в 21 науковій праці, серед яких: 3 – у наукових фахових виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах; 3 – у наукових фахових виданнях України категорії Б; 15 – у збірниках тез доповідей за підсумками наукових конференцій. Загальний обсяг наукових праць за дисертаційною роботою становить 3,79 друк. арк., з них які належать особисто автору 3,06 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів основної частини, висновків, переліку використаних джерел з 137 найменувань, додатків. Основна частина рукопису включає 38 таблиць і 42 рисунки. Повний обсяг дисертації становить 188 сторінок, з них основна частина займає 156 сторінок.